

KOVÁCS GÁBOR

Egy revolver regénye

Gárdonyi Géza: *Aggyisten, Biri*

Gyöngy minden szó, amely sugártörésben van elhelyezve... Némelyik szó szinte reflektor-erejűvé válik. Az ilyeneket nevezem reflektor-szavaknak. Ebben van az építhete rare és a mot imprévu is.

Gárdonyi Géza¹

A Gárdonyi írásművészetében kialakított, a 20. század elején prózatörténeti jelentőséggel bíró „kisregényi” formának a sajátossága az, hogy „novellából bővül fel regénnyé”: „írástechnikájához hozzátartozott, hogy regényeit kicsire méretezve fejlesztette”.² A *Mesterkönyv* poétikai jegyzeteiben³ – amely Nagy Sándor szerint kiemelkedő jelentőséggel bír – Gárdonyi tudatosítja is azt az írásformát, amely más regénykonstrukcióhoz vezet, mint amilyen a nagysikerű *Egri csillagok*, *A láthatatlan ember* vagy az *Isten rabjai* „nagyregényi” kompozíciója. Ezt a formát (a „kisregényt”) az író következetesen *nagynovellának* nevezte, s kiemelte azt, hogy „ha azzal ülsz az íróasztalhoz, hogy regényt írsz, kezdj azon, hogy csak tizedrészyire rövidített, egyjelenetes nagynovellának írod meg”.⁴ A „kisregény” tehát ebben a felfogásban „az az elbeszélésmód, amely egy novellai redukáltságú kulcsjelenetet bont ki nagyepikai cselekményvilággá”.⁵

Az *Aggyisten, Biri* című 1914-ben írt műalkotás is „eredetileg novellának indult”,⁶ azonban a prózanyelvi részletezőkészség regénnyé alakította. A cím különössége ki is jelöli azt a szemantikailag megterhelt, novellai eljárásokkal kidolgozott jelenetet, amely a műalkotás poétikai középpontját alkotja. Azt a jelenetet, amelyben a főszereplő először, hangos szóval kimondja ezt a kifejezést, a teljes regény kulcshelyének tekinthetjük.⁷ Az „Aggyisten, Biri...” kifejezés kimondásakor a főszereplő „nehéz melléből remegve, halkán, melegen tör ki a szó”.⁸ A kényszerhelyzet szülte szó ezen intonációs specifikuma hatalmas mértékű jelentéssel telíti a szavakat: rengeteg verbalizálhatatlan, de mégis odaértett jelentést sejtet. Maga a főszereplő rá is mutat

¹ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv = Titkosnapló*, szerk. Z. SZALAI Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1974, 140.

² GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, Bp., Dante kiadás, é. n., II, 144.

³ Vö. „A Titkosnapló Mesterkönyv-fejezetéből kibontható *művészetelméleti gondolkodás* mindenképpen a Gárdonyi-életmű egyik legfontosabb területe”. (NAGY Sándor: *Világkép és stílus. Gárdonyi gyakorlati esztétikája = Gárdonyi közelében*, Eger, Dobó István Vármúzeum (*Studia Agriensis* sorozat, 21) 2000, 117.)

⁴ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, i. m., 70.

⁵ KOVÁCS Gábor, *A szó kényszerhelyzetben. Bevezetés Gárdonyi regénypoétikájába*, Bp., Gondolat (Universitas Pannonica, 14) 2011, 20.

⁶ GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, i. m., II, 221.

⁷ GÁRDONYI Géza, *Aggyisten, Biri* = G. G., *Aggyisten, Biri. Kisregények 1914–1922*, szerk. Z. SZALAI Sándor, TÓTH Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1967, 84–88. (A továbbiakban: *Aggyisten, Biri*)

⁸ I. m., 85.

az intonációban hordozott értelem kimondhatatlanságára: „Nem tehetek róla, Biri, de én úgy vagyok veled... Olyan kimondhatatlanul...”⁹ Az egyszerű köszöntés kimondásának ezt az érthetetlen bonyolultságát megmagyarázza a regénynek az a része, amely a jelenetet megelőzi, s amely a megszólítás hosszú előkészítéséről szól; a regénynek a jelenet után olvasható része pedig a lány megszólításának azt a jelentőségét tárja fel, amelyet a kimondásaktus visz véghez a főszereplő történetében. Ez a jelentőség fordulatértékű. Az „Aggyisten, Biri...” kifejezés kimondásának aktusa az arisztotelészi értelemben vett fordulat minden jegyét magán hordozza: egyszerre jelent sorsfordulatot (metabolé), cselekményfordulatot (peripeteia) és szubjektumképző felismerést (anagnoriszisz) a regényben.

A regény fabulája meglehetősen egyszerű, szervezettségében pedig magán hordozza a *Rómeó és Júlia* szüzsétípusának jegyeit.¹⁰ A főszereplő, Kelesse Pál hét éves amerikai bányamunkából érkezik haza falujába. Hazaérkezve megpillantja Birit, apja régi ellenségének lányát. Ez a pillantás felkavaróan hat, mert az a kislány, akit gyermekkorában a két család feszültsége miatt folyton bántott, időközben a falu legszébb hajadonjává nőtt fel. Hosszú készülődés után megkísérli megszólítani a lányt, s megpróbál bocsánatot kérni a régi sértésekért. A lány azonban haragosan elutasítja. Ennek hatására a főszereplő sikertelen kísérletet tesz arra, hogy szíven löje magát azzal a revolverrel, amelyet a lány bátyjával szembeni védelem miatt hozott haza Amerikából. A sikertelen öngyilkossági kísérlet után a fiú elmegy a világháborúba, amelyben többször vakmerően megmenti a szeretett lány bátyját. Sebesülten hazaérkezve még a lány apját, állítólagos ősellenségét is kimentti egy elszabadult lovaskocsiról. A menekítés során szerzett újabb sebeiben fekszik, amikor meglátogatja őt a lány, és bevallja, hogy minden bántás ellenére valójában már gyermekkorában neki szánta magát. Ezzel a jelenettel zárul a regény.

Ez az egyszerű fabula és sematikus szüzsé azonban összetett értelmű szöveggé válik a regény középpontját alkotó fordulat-jelenet novellai sűrűségű nyelvi kidolgozásának köszönhetően. A tökéletes gyűlöletből az abszolút szeretetbe átvezető fordulat-jelenet gondosan felépített szemantikai konstrukciója révén a mű magának a fordulatnak a regényévé válik. A kulcsjelenetbe sűrített metaforikus jelentésvonatokozások a prózanyelvi részletezőmunka segítségével a teljes regényre kiterjednek, s így a műalkotás a fordulatértékű életesemény vagy határhelyzet általános érvényű analízisévé válik. Figyeljük meg, hogyan megy mindez végbe!

Az *Aggyisten, Biri* Gárdonyinak az egyik – úgynevezett – háborús regénye. Futó Jenőnek igaza van abban, hogy „háborús vonatkozású Gárdonyinak az *Aggyisten, Biri* című regénye, amely azonban szintén nem háborús regény, mert nem nyújt

⁹ *I. m.*, 86.

¹⁰ Egy magyar vonatkozású összehasonlítási lehetőség: „Ez az *Aggyisten, Biri* érdekes összehasonlításra ad alkalmat szituációinak és alakjainak hasonlóságai révén Móricz Zsigmond *Pillangó*jával. Gárdonyi kettejük között az idillikusabb, – Móricz a telibb, szenvedélyesebb és forróbb. Gárdonyi az egyszerű, egyenes vonalakra igyekszik redukálni a dolgokat. Móricz vonalai izgatottabbak, többrétűek, mélyebb perspektívákból jövők.” (SCHÖPFLIN Aladár, *A posthumus Gárdonyi*, Nyugat, 1925/12–13 = <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00377/11514.htm> [2012. 12. 04.]

teljes képet a nagy világrengrésről, csak egy kis résen pillantunk be a művön keresztül az egész világot felforgató események kohójába”.¹¹ A „kisregény” valóban nem úgy szól a háborúról, mint például az *Egri csillagok*. Azonban Gárdonyi megújuló prózapoétikájának éppen az az egyik sarkköve, hogy a történetet más történettel kell mondani: „ahogy más szóval mondjuk a szót és hatásos, más mondattal a mondat még hatásosabb. Leghatásosabb, ha más történettel mondjuk magát a történetet”.¹² Amennyiben egy ilyen szemléletmód alapján tájékozódunk, akkor a háttérben zajló háború története jelentőssé válhat a „kisregény” értelmezése során. Az *Aggyisten, Biri* ugyanis négy történet egy pontban történő keresztezésével mond el egy ötödik történetet. Ahogy arra már utaltam, az alaptörténetben megfogalmazódó kényszerhelyzet nem túl eredeti: egy fiatalember rádöbben arra, hogy egy, a családjával régóta ellenséges viszonyban álló másik család leányutódjába szerelmes, akit gyermekkorában sokszor bántott. A *Rómeó és Júlia* típusú alapszűzsé azonban legalább négy eltérő és háttérbe húzódó történetbe ágyazódik bele, s az így kialakuló narratív paralelizmus eredeti arculatot kölcsönöz a „kisregénynek”. A négy eltérő történet meglehetősen hangsúlyos módon forr össze egy pontban. A férfi főszereplő, Kelesse Pál Amerikából érkezik haza, ahol édesapjával együtt hét éven át szénbányában kerestek pénzt azért, hogy a családot anyagilag talpra állítsák. A tizenkilenc éves fiú Nagypénteken (egy rossz álom után) jut arra a döntésre, hogy haza kell utaznia, s „Péter és Pál előtt való szombaton érkezett haza”, amely 1914-ben június 27-ére esett. Mint azt jó tudjuk, 1914. június 28-án, vasárnap követik el Ferenc Ferdinánd ellen az első világháborút kirobbantó merényletet – „beszélték is a faluban, hogy a korona örökösét meggyilkolták a szerbek”.¹³ Péter és Pál napjának éjjelén, az 1914. június 29-ére eső hétfőn Kelesse Pál újra álmodik szerelmével, Birivel. S „másnap megkezdődött az aratás”.¹⁴

Amint látjuk, egy eseményekben igencsak gazdag hétvégét szerkeszt össze Gárdonyi a „kisregény” középpontjában. A szerelmi történethez így négy másik narratívát sorakoztat fel a szöveg: egy idegenből hazaérkező (*Pál* nevű!) fiatalember történetét; a merénylet kapcsán a háború történetesémáját; Péter és Pál napja kapcsán a pálfordulás narratíváját; s végül az aratás archetipikus szűzséjét. A szeretet ebben a műben tehát az idegenség–otthonosság, a háború, a pálfordulás és az aratás narratív nyelvén szólal meg. Vagy fordítva megfogalmazva: a szeretet nyelve *tertium comparationis*ként négy eltérő narratív diszkurzust köt össze, nevezetesen az idegenség–otthonosság, a háború, a pálfordulás és az aratás szimbolikus elbeszélésmódját.

Azonban, mint azt Gárdonyi prózapoétikája kapcsán jól tudjuk, az eltérő történetek, nyelvezetek között létesülő metaforikus viszony – amely lehetőséget nyújt arra, hogy az egyik történettel egy másikat is elmondjunk – mindig visszavezethető egy szómetaforára, egy szemantikailag metaforikusan kibontott szóra: „a gondolat,

¹¹ FUTÓ Jenő, *Gárdonyi Géza*, Hódmezővásárhely, Erdei Sándor Könyvnyomdája, 1930, 151–152.

¹² GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, i. m. 106.

¹³ Már csak e miatt a mondat miatt is igencsak valószínűtlen Gárdonyi József azon megjegyzése (vö. GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, i. m., II, 218–221), miszerint a kisregény 1914. április 18. és június 5. között íródott, és Gárdonyi még a háború előtt befejezte.

¹⁴ *Aggyisten, Biri*, 32, 51, 47.

ahogy megszületik, meztelen. De leírom úgy. S utána *más szavakba öltöztetem*. Megkapom egyben a háttéri rezgést, a nagy perspektívát is, amelyben *egy-egy szó reflektor-ként vet sugarakat maga körül*. Így nyer a mű eleven életet”.¹⁵ A tárgyalt „kisregényben” ez a reflektorszó a *revolver*. Maga a szó által megjelölt tárgy már a mű legelején megjelenik; majd a történet előrehaladása során gyökeres funkcióváltáson esik át; a revolver funkcióváltása pedig végül odáig vezet, hogy a tárgy háttérbe szorulásával a megnevező szóban rejlő belső metafora szöveggépző ereje kerül előtérbe. Ahhoz, hogy megértsük az eltérő történetek és elbeszélő diszkurzusok összefonódásának módját, illetve hogy megértsük, hogyan képes a „kisregény” szövege egy szemantikai nevezőre hozni és kölcsönös értelem-összefüggésbe kapcsolni ezeket az eltérő történeteket és nyelveket, előbb meg kell értenünk, milyen történetképző jelentősége van a *revolver* szónak az *Aggyisten, Biriben*. Hogyan képes a *revolver* szó megjeleníteni azt a fordulat-jelenetben kidolgozott kényszerhelyzetet, amelyben két ellenséges család gyermekei között szövődik lehetetlen szerelmi viszony?

I. A revolver mint kultúrtörténeti és mint irodalmi tény

Az antikrisztus egy modern úriember lesz, aki fel fogja találni a füsttelen, néma puskát.

Az a találmány először is a királyokat semmisíti meg, aztán a milliomosokat, aztán a társadalmi rendet. Végül, ahogy a vízözön elpusztította egyszer az emberiséget, a néma puská vérozzókkal fogja az emberiséget elveszteni.

És ismét egy család marad fenn. És abból a családból egy újfajta emberiség származik, amely nem fogja ismerni a gyűlöletet.

Gárdonyi Géza¹⁶

Talán kissé túlzásnak tűnik egyetlen tárgy és szó prózanyelvi szemantikai megterheltségének vizsgálatára építeni egy összetett regény értelmezését. Azonban kétség kívül léteznek olyan eminens elemzések, amelyek egy-egy szimbolikus jelentéssel dúsitott tipikus civilizációs tárgyból is képesek kibontani egy regény teljesítményének lényegét. Ilyenek például azok az értelmezések, amelyek nagyban építenek Don Quijote fegyverzetének parodisztikus megjelenítésére. A *Don Quijotét* az eposz és lovagregény paródiájaként olvasó interpretációk gyakran felhívják a figyelmet annak a kulturális váltásnak a jelentőségére, amely a regényírás készítő erejeként fogható fel, s amely ilyen tömören összefoglalható: Don Quijote „sisakja [és teljes fegyverzete] nem más, mint a régi eposzok fegyvereinek halála. A paródia pedig mindaddig tart, amíg meg nem jelenik a fegyverek egy új osztálya – a tüzfegyver”.¹⁷ Ebben az

¹⁵ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, i. m., 55. (Kiemelések tőlem: K. G.)

¹⁶ Új Idők, 1908, I–II. Újraközölve: GÁRDONYI Géza, *Aforizmák* = G. G., *Tükörképeim*, szerk. Z. SZALAI Sándor, TÓTH Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1965, 406.

¹⁷ Viktor SHKLOVSKY, *Plot, Reversal and Story – Parody and Reinvention of Plot* = V. S., *Energy of Delusion – A Book on Plot* (1981), ford. Shushan AVAGYAN, Illinois, Dalkey Archive Press, 2007, 116–118.

olvasatban mindaz, amit a tűzfegyver szimbolikusan képviselni tud, egy olyan perspektívát alkot, amely felől a lovagi kultúra újraértelmezhetővé válik, illetve amely a lovagi kultúrához képest gyökeresen új világszemléleti paradigmát kínál fel. Azok a hétköznapi tárgyak, amelyek a szimbolizáció nyelvi aktusa során kiterjedt szöveggé képesek átalakulni, mindig a szépróza értékes irodalmi anyagát alkotják mind a megjelenített világ, mind a megjelenítő nyelv, mind a prózaszöveg szintjén. A prózanyelvben a tárgyi *détail*, „a köznapi semmisség a cselekvésmód értelemteljes szimbólumává alakul át”.¹⁸ Gárdonyi regényében is hasonló szerephez jut a revolver.

A revolver szimbolikus szemantikája

A revolver sajátos helyet foglal el a fegyverek és a fegyverkezés kultúrtörténetében. Éppen a *Don Quijote* vagy a *Toldi estjének* tragikus példái nyomán talán itt és most nem szükséges azt részletezni, hogy a lovagi hidegfegyverek világához képest a puska- és puskaporra épülő tűzfegyverek (előbb az ágyú, majd a puska) technológiája milyen jelentőségű változást hozott nemcsak a fegyverkezésben, hanem az etikai világszemléletben is. Elég, ha annyit állapítunk meg, hogy míg a védekezésre használt páncélzat még csak az emberi bőr, a hidegfegyverek pedig még csak az emberi kar kiterjesztéseként szolgáltak, addig a tűzfegyverek már az emberi szervezet sokkal tágabb körű kiterjesztéseivé váltak. Amennyiben a páncélzat a bőr, illetve amennyiben a kard, a dárda vagy „a nyílvevő a kéz és kar kiterjesztésének nevezhető, annyiban joggal mondhatjuk azt, hogy a puska a szem kiterjesztése” is.¹⁹ A hatókör kiterjedése azonban azzal is együtt jár, hogy a fegyver eltávolodik viselőjétől: míg a lovagi páncélzat és fegyverzet személyre szabott, s így közvetlenül a személyiség kiterjesztéseként is érthető, addig a tűzfegyverek már öntőformák alapján és sorozatban készülnek, így (a technikai fejlődéssel párhuzamosan) egyre távolabb kerülnek a felhasználtól. Az ágyú és a puska (majd a pisztoly) a kar és szem személytelen kiterjesztéseként egyetlen célt szolgál: a távolság és a pontosság párhuzamos növelését, vagyis a nagyobb biztonság és erősebb hatékonyság egyszerre történő elérését.

A 19. század közepétől kezdve fokozatosan elterjedő revolver esetében azonban már nem a pontosság és a biztonság, hanem a töltési időt megspóroló forgótár által biztosított sebesség és annak fenyegető ereje válik fontossá. Lényege az, hogy minél könnyebben és gyorsabban lehessen alkalmazni. A gyorstüzelő marokfegyver első sorban a töltés idejének minimalizálásával elért nagyobb sebesség hatását részesíti előnyben, s ennyiben elveszíti azt a koncentrációt és pontosságot, amelyet a puska a szem kiterjesztéseként képvisel. A muskéta *egyetlen* pontos távoli lövésre ad alkalmat egy vizuálisan alaposan felmért területen belül; az öt- vagy hatlövetű revolver azonban csak egy szűk hatótéren belül biztosít igazából pontatlan, de nagy sebességgel és

¹⁸ KOVÁCS Árpád, *A cselekvés és a jelképzés anyaga a regényben: a Don Quijote elméleti tanulása = Diszkurzív poétika*, Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, (*Res poetica*, 3) 2004, 301.

¹⁹ Marshall McLuhan, *Weapons. War of the Icons* = M. M., *Understanding Media. The Extensions of Man*. Cambridge–London, MIT Press, 1994², 341.

hirtelenséggel elérhető és kiterjeszhető hatalmat. Így joggal mondhatjuk azt, hogy a revolver egy gyors és éppen ezért a test közvetlen közelében nagy fenyegető erővel bíró, azonban már-már a vakon tüzelést²⁰ támogató fegyver. S ennyiben megelőzi az emberi közreműködést már csak kevésbé igénylő félautomata vagy automata fegyvereket. Még képes olyan identitás szimbolikus megjelölésére, mint amelyet a magányos és önérdék-érvényesítő amerikai cowboy képvisel, azonban már előremutat a gépiesen működő és arctalan tömeget alkotó, ámde sokkal hatékonyabb és fenyegetőbb tüzéség felé.

A revolver (kultúr)történetéből arra következtethetünk, hogy a 19. század végére és a 20. század elejére tökéletessé fejlesztett fegyver²¹ nem pusztán csak egy harcászati tárgy, hanem egyben egy olyan gazdag szimbolikus szemantikával bíró ikon is lett, amelynek középpontjába már szinte kizárólag a félelemkeltés retorikája került. A gépiesített gyárakban sorozatgyártásban előállított (és komoly kereskedelmi üzletágat létesítő) revolver egy olyan személyes használatra szánt fegyver, amely használati eszközként nemcsak kiszolgálja, hanem meg is szabja az ember cselekvését. A revolver a szubjektum kiterjesztéseként ugyanakkora mértékben jelenti az önvédelem megerősítését, és így ugyanakkora mértékben szolgálja a személyes identitás integritásának fenntartását, mint amekkora mértékben a személyes hatalom másokra történő kiterjesztésének fenyegetését és így a személyes érdekek tekintet nélküli érvényesítésének módját is alkotja. Ennek, a más személyiséget figyelembe nem vevő, önérvényesítő cselekvésmódnak enged teret a még egy szűk tér keretein belül is kevésbé pontos és a sebes vaktüzelésre alkalmas revolver. Egyfelől tehát a többlétező alkotta az első lépést a teljesen új, gépiesített tűzfegyverekkel dolgozó harcászat kialakulásában, és ez vezetett el az első világháború különleges lövészárokhadviseléséhez. Másfelől a revolver olyan ikonná is vált, amelyet a szinte korlátlanul szabad és önálló, ámde az önbíráskodásra és a személyes hatalom érvényesítésére hajlamos, illetve az akadálytalanul és sebesen mozgó, ámde vakon és elvakultan cselekvő ember kiterjesztéseként, s egyben szimbólumaként értelmezhetünk.

A revolver költői szemantikája

A revolver kultúrtörténetileg kialakult szimbolikus jelentése, ikonikus jellege előkezől az *Aggyisten, Biri* első fejezetében. A fegyvernek önálló kis története van a regényben, s akként kezdődik, ahogy azt az ikonikus tárgy szimbolikus jelentése megköveteli: az önvédelem erejének növeléseként, s a személyes hatalom kiterjesztéseként jelenik meg először. Mielőtt a főszereplő elindulna az amerikai bányatelepről haza, magyarországi falujába, alaposan felkészül a régi ellenségnek tekintett család nagyfiával szemben tervezett és „az ősi erkölcsök”²² által megkövetelt összecsapásra. Vesz egy boxert is, de főként egy revolverre bízta sorsát:

²⁰ Uo.

²¹ A fejlődés történetéről röviden lásd: BALÁZS József, PONGÓ János, *Forgópisztolyok (revolverek) = Pisztolyok, revolverek*, Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1977, 35–52.

²² *Aggyisten, Biri*, 23.

Házaló zsidó járt aznap a telepen, magyarországi. Apróságokat árult: kést, imádságos könyvet, fésűt, máséffélét. Revolver is volt nála kettő. Egy új brauning, s egy bulldog. A bulldog oly rövid csövű, hogy a beledugott patronnak az ólma szinte kikukucsált belőle. S micsoda könnyen zsebretehető! Micsoda könnyen előkapható! S nem is lehet drága: a rozsdá már kikezdte a belső részeket.

- Hogy ez a *revol*?
- Egy dollár a patronok nélkül.
- Fél dollár a patronokkal.
- Hiszen az öt patron maga húsz cent.
- Nekem csak egy patron kell, – válaszolt Pali sötét pillantással. S végre is megvette a revolvért.²³

A revolver első feltűnése tehát felidézi a tárgy ikonikus jelentőségét. Azonban már ekkor három olyan sajátossággal ruházódik fel, amely rámutat arra, hogy milyen gyökeres funkcióváltáson esik majd át a regény további fejezeteiben. Először is: „a bulldog oly rövid csövű, hogy a beledugott patronnak az ólma szinte kikukucsált belőle” – ebben a mondatban a történety megszemélyesítődik, amennyiben látószervvé válik, hiszen „kukucsálni” képes. Másodszor: a revolvért „a rozsdá már kikezdte a belső részeket” – ezzel az utalással a szöveg azt sugallja, hogy a rozsdá miatt nem biztos, hogy működni fog a fegyver, s ezzel előre mutat az öngyilkosság-jelenetre. Azonban a rozsdá más jelentőséggel is bír. A regény elején így fogalmazza meg az elbeszélő a bosszú és a gyűlölet kitartását: „tizenkét évtől tizenkilencig nagy-nagy hosszú idő, de a gyűlöletet nem eszi meg a rozsdá”.²⁴ Ebben a mondatban a rozsdá és a gyűlölet ugyanúgy kapcsolódik össze, mint a rozsdá és a revolver a másik mondatban. Az összefüggés arra mutat rá, hogy idő elvileg nem számolja fel, sőt, inkább erősíti a gyűlöletet; a revolver mint a gyűlölet eszköze pedig, bár belülről már rozsdá járja át, mégis fenyegető erővel bír. A regény későbbi fejezeteiben azonban éppen az derül majd ki, hogy a gyűlölet igenis feloldódik, a bosszú fegyvere pedig működésképtelen. A revolver még egy harmadik sajátossággal is felruházódik a kiemelt idézetben: a fegyver neve átalakul. A főszereplő szavában „*revol*” lesz a fegyver neve. A látszólag jelentéktelen átnevezés alapvető jelentőséggel bír a regényben, amennyiben a szó etimológiai jellegű felbontásával nem is annyira a tárgyra, hanem sokkal inkább a tárgyat megnevező szóra fordítja a figyelmet. Az angol *revolver* szó a latin *revolvere* szóból származik, amely a *re-* nyomatékosító előtagból és *volvere* igéből összeállva egy olyan szót képez, amelynek jelentése: ’fordulat, megfordítás, fordulás’. Ennek a reszematizáló eljárásnak döntő szerepe van a regény poétikai felépítésében és a költői szemantikára vonatkozó értelmezésben egyaránt. Gárdonyi szavait használva: a *revolver* szó „reflektorként vet sugarakat maga körül”²⁵ a regény szövegében, s magára a regény tétjére mutat rá.

Akkor számolódik fel a revolver tárgyi, s így egyben ikonikus jelentőségében is, amikor használhatatlanná válik a regény kulcsjelenetét követő öngyilkossági kísérle-

²³ *Uo.*

²⁴ *I. m.*, 18.

²⁵ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, i. m., 55.

tet leíró szövegrészben.²⁶ Amikor a főszereplő megérkezik magyarországi szülőfalujába, a revolvért zsebre teszi, s mindig készenlétben tarja. Barátainak meg is mutatja a fegyvert, s figyelmezteti őket, hogy használni fogja családjának ellenségeivel szemben, s főleg a gyűlölt család fiú utódjával szemben, ha rákényszerítik. Azonban ez az összecsapás folytonosan elhalasztódik, s minél többet látja a főszereplő az ellenséges család lánygyermekét, annál inkább kerül a fegyverhasználatot provokáló helyzetet, s annál inkább keresi a lány megszólításának lehetőségeit. S amikor végre sikerül az „Aggyisten Biri...” megszólítással köszönteni a lányt, a revolver funkciója teljesen átalakul. A regény novellai sűrűségű kulcsjelenetében a lány elutasítja a főszereplő bocsánatkérését. A fiú pedig ezt követően önmaga ellen fordítja saját revolverét:

Felvonta a revolver kakasát. Egy rántással szétnyitotta a lajbit a mellén. Az inget is. A revolvért a szívére tette...

Hideg vas... Bánta is ő már. Egy durranás, és nincs többé se hideg, se meleg. Se Magyarország se Amerika. És főképpen nincs Biri-bú...

Összeszorította a fogát... És... [1] *klakk*...

Csak *klakk*, és nem *durr*.

A revol nem sült el.

Annyira meglepődött ezen a váratlan életben-maradáson, hogy percekig bámult maga elé.

A revorból bizonyosan régen nem löttek. Talán meg kellett volna olajozni? Vagy az a házaló csalta meg? Hogy a szabadság-szobor düljön rá arra a huncutra!

Felvonja ismét a kakast, és maga elé próbálja.

[2] A revolver megint *klakk*...

Bosszúsan pattant megint maga elé. [3] A harmadik lövés is csak *klakk*, [4] a negyedik lövés is csak *klakk*.

[5] Az ötödik egyszerre lánglobbanás és *durr!*... – úgy hogy a keze is megrándult belé.

S a lobbanástól káprázó szemmel, a durranástól megrettenten bámul a büzzel füstölgő revolverre.

– Isten nem akarja, hogy meghaljak...

Ez volt az egyetlen gondolata.²⁷

Az idézet jelenet a lövés aktusának részletekre bontása során a novellai írásmód cselekvésanalizáló eljárásaival dolgozik, s végeredményben a lövés eseményét a *revolver* szó szemantikai realizálásának és kiterjesztésének jelentéseményévé alakítja át. A szövegrész pontosan mutat rá arra, hogyan változik meg a fegyver funkciója. Először az ellenségnek tekintett férfi helyett a legnagyobb ellenségre, vagyis saját gyűlöletérszésére, szívére fogja a főszereplő a revolvért. Majd, miután nem sült el a fegyver, elveszíti tárgyi funkcióját. Ekkor már a revolver nem tárgyként és kulturális szimbolikus jelentésében, hanem szóként és metaforikus szemantikájában válik jelentőssé: a fegyver a hatalom kiterjesztéseként felszámolódik és csődöt mond, s a *revolver* szó 'fordulat' jelentése kerül középpontba, merthogy a sikertelen öngyilkosság sorsfordító jelentőséggel bír a fiú életében.

²⁶ A használhatatlan pisztoly motívumát Gárdonyi talán a *Különös házasság* (1900) második kötetének tizenegyedik fejezetében előkerülő fehér pántlikával és elszáradt harasztmaradványokkal elpsett, illetve könnyekkel elázott pisztoly példájából merítette.

²⁷ *Aggyisten, Biri*, 90.

A lány elutasító gesztusa és a sikertelen öngyilkosságot elbeszélő két jelenet szoros összefonódik, s együtt alkotják a regényben a fordulópont kibontását. Bár a fegyver nem pusztít, a bocsánatkérésre elutasítóan reagáló lány szavai mégis megölnék valamit a főszereplőben. A fordulat-jelenet ilyen szempontból (is) nagyon tudatosan van felépítve. A lány szavai ugyanúgy öt vádpontot szórnak a főszereplő fejére, ahogyan a revolver is öt golyóval fenyeget. Sőt, a lány is ugyanúgy „forgolódik” mint a revolver tára:

[Pali] csak néz könyörgő szemmel, mint valami oltárképre, amelytől gyógyító csodát vár a halálos beteg.

– Csak azt mondtam vóna Biri... Csak azt, hogy...

– Semmire nem vagyok kíváncsi, amit mondanál.

S megfordul. A szoknyáját begyűri. Tartja a korsót.

A legény nézi csüggedt fejjel. Egy fürt haja a szeme elé lóg. Elrázza.

– Nem tehetek róla Biri, – mondja mély sóhajtásból szakadó szóval. – De nekem se éjjelem, se nappalom... Mióta megjöttem, se éjjelem, se nappalom...

A leány nem mozdul. Tartja a korsót.

A legény tovább nyög:

– Nem tehetek róla Biri, de én úgy vagyok veled... Olyan kimondhatatlanul... Nincs nekem se éjjelem, se... nappalom...

A leány megint káfordul s néz szigorún:

[1] – Mintha nem is te gyötörtél vóna mindig kiskoromba! Mintha nem is te csavartad vóna ki a bábum nyakát. Mintha...

– Igen megbántam, Biri.

[2] – Mintha nem is te föccsentetted vóna rám a sarat, a szép sárga szoknyámra.

– Megbántam.

[3] – A hajamat összeborzoltad Úrnapkor. Útálatosnak mondtad a szememet. Rám uszítottad Barczák kutyáját, mikor az új piros szoknyát kaptam: lehasította rólam.

– Bocsáss meg...

[4] – Csúfoltál: tolvajnak mondtál.

– Bocsáss meg...

– A mi kezünkő soha nem ragadt egy hamis fillér se. Az én öregapám szekeren nem vót veres dunyha. Se pénz, se kincsek. Csak épp hogy az egyik zsákba talált karácson előtt hat ezüst kanalat. Oda vót bedugva a korpába.

– Bocsáss meg, Biri, iszen...

– Gyaláztál mindig: utcahosszat kiáltottad rám a tolvajt.

– Bár némultam vóna meg Biri, mikor...

[5] – Hát mikor itt ezen a helyen elszakítottad a kalárisomat...

S nézett igen haragosan. Elfordult. Beigazította a szoknyáját. Tartotta a korsót.

A legény szomorún pillogott. [...]

És olyat sóhajtott, hogy a melle majd szétszakadt.²⁸

Bár a szívre irányított revolver nem pusztítja el a főszereplőt, a lány szavai megsemmisítik a fiúban a gyűlölködőt, akinek szegyenében „a melle majd szétszakad” és „szakadozik a szíve”.²⁹ (Ezt a kvázi-halált jelöli meg a fordulat-jelenet háttérben hallható zaj is: „a hordó-dongatás úgy hangzott, mint amikor koporsóra hull a gö-

²⁸ *Aggyisten, Biri*, 86–87. (Kiemelések tőlem: K. G.)

²⁹ *I. m.*, 87, 88. – Vö. „olyanféle érzés nyilallt át a mellén, mintha érzékeny sebe volna belől, s valami gonosz kéz szagatná a sebet”. (*I. m.*, 103.)

röngy”.³⁰) A lány tehát teljes mértékben magára ölti a revolver funkcióját, s bár nem ő, mégis a *revolver* szó jelentését realizálja: *fordulat*ot képez a fiú életében. Az idézetben kiemelt szavak tanúsága szerint a lány ugyanúgy forgolódik, mint a revolver forgótára – éppen ötször tűnik fel a *fordul* szó a dialógust elbeszélő teljes szövegrészben. Szavai pedig úgy záporoznak, mint a gyorstüzelő pisztoly golyói. A revolver öt tölténye a lány öt vádló szavává alakul át: „öt patron: öt halál”.³¹ Elsőként számon kéri a főszereplőn a kicsavart nyakú babát. Másodjára, szemére veti a sárfröcskölést. Harmadszor, emlékezteti a csúfolásokra. Negyedszer, kiemeli, hogy ő és a családja sohasem volt tolvaj. Ötödször, felidézi azt a korábban már elbeszélte szituációt, amelyben a főszereplő elszakította a lány nyakláncát a forrásnál. Minden szemrehányást bocsánatkérés kísér – minden egyes esetben látszólag hasztalanul. A gyűlölködés, a bosszúállás és a bántás tetteinek megbánása úgy tűnik, hatástalan marad. A helytelen cselekedetek visszafordíthatatlan következményeinek ezen belátása hozza létre a felismerést a főszereplőben, illetve a *fordulat*ot a főszereplő sorsában és a regény cselekményében. Emiatt tűnik el a faluból az öngyilkossági kísérlet után. Emiatt vonul be katonának (bár amerikai állampolgárként nem lenne kötelessége). S emiatt visz véghez olyan tetteket a világháborúban a lány korábban gyűlölt bátyját megvédve, amelyek újjáteremtik őt cselekedeteiben. A regényben megjelenő világháború pedig ebben a vonatkozásban már nem más, mint annak a belső küzdelemnek a hatalmas mértékű kiterjesztése, amelyet háborús tetteinek segítségével maga a főszereplő vív saját múltbéli helytelen cselekedeteivel szemben.

A revolver tárgyi és kulturális szimbolikus jelentőségében tehát végeredményben teljes mértékben felszámolódik. A regény szövege átalakítja a revolver funkcióját. A szó belső formájára, metaforikus jelentéspotenciáljára koncentrálni kiemeli a ’*fordulat*’ jelentést, s azt a teljes prózaműre vetíti ki. Mindezt úgy éri el, hogy a jelentést cselekvésbe fordítja át: a lány szemrehányó szavai felöltik a revolver jegyeit, s így összefonódva érik el a felismerés hatását és a *fordulat* bekövetkezését a főszereplőben. Ezért válik fontossá az is, ahogy a regény elején olvasható fegyvervásárlási jelenetben a töltények szemekké alakulnak át, s „kukucskálni” képesek: a töltények a főszereplő cselekedeteinek helytelenségét látják és láttatják meg. A főszereplő a lánnyal és saját revolverével szembenézve a saját hibáira döbben rá. Mind a revolver „kukucskáló” töltényei, mind a lány szavai a főszereplő helytelen cselekedeteinek alakmását, tükörképévé válnak. Az öt töltény és az azzal egyenértékű öt szemrehányó vád tehát végeredményben az igazságot láttatja meg a főszereplővel, s a felismerést és a *fordulat*ot kényszeríti ki. S ebből a szempontból vizsgálva talán még az sem véletlen, hogy a regény egésze is öt fejezetből áll... Így válik a ’*fordulat*’ jelentésű *revolver* szó a regény tétjére rámutató, s a teljes szöveg költői szemantikáját alapvetően meghatározó gyökérmetaforává vagy reflektorszóvá, s egyben azzá a kapcsolóelemmé, amely a revolver történetét és a világháborúnak a regényben felidézett epizódjait a főszereplő történetének narratív ekvivalensévé avatja.

³⁰ I. m., 88.

³¹ I. m., 67.

II. *A gyötrelmes olvasmány felszámolása*

*Nagynovellában fő a nagy gőzű, csökönyös vagy
egyébképpen rendetlen akarat, hogy valamit teljes ere-
jével vagy lelke gyökerével, élete árán is akarva akar.
Olykor maga veszére esztelenül, mert ez kelt extá-
zist, nagy cselekedetet, nagy bajt.*

Gárdonyi Géza³²

Az *Aggyisten*, *Biri* című regény első felében tehát elsősorban a főszereplő azon szenvedésének fokozódásáról olvashatunk, amely a fordulat-jelenetben és az öngyilkossági kísérletet leíró szövegrészben éri el tetőpontját. Gárdonyi szerint azonban egy ennyivel meglehetősen regény meglehetősen gyötrelmes olvasmány volna:

Ha valaki csak magában, magáért szenved, inkább gyötrelmes olvasmány, de ha másért...
A szeretet mértéke: mennyire képes valaki valakiért szenvedni. Ezek a legerősebb funda-
mentumok minden regényben. Minden más szeretet voltaképpen csak kedvtelés. Az olvasó
nem hisz benne.³³

A fordulat-jelenetben ez a gyötrelmesség azonban felszámolódik, s a regény végére hangsúlyozott módon jön létre az a formáció, amit Gárdonyi regénypoétikájában nagyra értékel, vagyis az a szituáció, amelyben egy ember valaki másért képes szenvedni.³⁴ Az az áldozatvállaló cselekvésmód, amely a regény elején olvasható gyónás-jelenetben elutasításra kerül, a lány előtt tartott penitencia hatására elsajátítottá válik. A főszereplő még Amerikában elmegy egy paphoz, ahol megpróbálja elmondani azokat az igazán még be nem látott helytelen cselekedeteit, amelyeket Biri ellen követett el kisgyermekkorában. Ekkor még a bűnvalló „szó a torkán fulladt”.³⁵ A fordulat-jelenet azonban értelmezhető egyfajta beteljesülő gyónásként, amennyiben a főszereplő minden hibáját elismeri, s bocsánatért könyörög a lány előtt. Ettől a pillanattól kezdve cselekvésmódja megváltozik: mivel „nem találja helyét a világban”,³⁶ elrejtőzik a világháborúban, ahol gyökeresen átalakul. Ettől kezdve Biri bátyjának majd (hazaérkezése után) apjának megmentése érdekében szenved el sérelmeket. A felismerés és fordulat hatására az önérdékű cselekvést (amelynek a revolver a vadnyugati jelképe) felváltja egy olyan cselekvésmód, amelynek jelentősége a régen gyűlölt család tagjai iránt tanúsított odaadásban ragadható meg. Gárdonyi ebben a fordulatban annak a paradox szemantikájú mondatnak az értelmét bontja ki cselekménnyé, amelyet a világtörténelem egyik legfontosabb kifejezésének tart: „szeresd ellenségedet”.³⁷ Ennek a paradox szemantikának a kiemelésére és referen-

³² GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, i. m. 78.

³³ *I. m.*, 80.

³⁴ Vö. „Ennek az átmenetnek a rajza csaknem tökéletes, az érzés pontról pontra formálódik kifogástalan árnyalással, a szerelmes legény egész belső világa föltáruul.” (SCHÖPFLIN Aladár, *A posthumus Gárdonyi*, i. m.)

³⁵ *Aggyisten, Biri*, 27.

³⁶ Vö. *I. m.*, 67, 73.

³⁷ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, i. m. 80.

ciális realizálására Gárdonyi természetesen egy keresztény szimbólumot és egy bibli-ai intertextust is felhasznál a regényszövegben.

Bár a fordulat-jelenetben Biri szavai teljesen elutasítják a főszereplőt, a lány alak-ját és szavait megjelenítő prózanyelvi szavak mégsem a haragról, hanem éppen ellenkezőleg: a megbocsátásról szólnak. A forrásnál álló lány megjelenítése és e leírás többszörös ismétlése ugyanis egy szimbolikus alakzatot rajzol ki. A lány egy lassan csordogáló forrás előtt áll mezítláb, szoknyáját a lába közé gyűrve, kezében a korsót tartva. A fordulatjelenetben lezajló teljes dialógus alatt ebben a testtartásban áll. Akár a forrás, akár a korsó, akár a szűz szakrális szimbolikáját nézzük, arra következtethetünk, hogy a részletező leírás során a prózanyelv egyfajta ikonná kódolja át a lány állapotképét. S ezt a már-már szent ikonná átírt látványt bámulja a főszereplő: „csak néz, könnyörgő szemmel, mint valami oltárképre, amelytől gyógyító csodát vár a halálos beteg”.³⁸ A *Biri* becenév a prózanyelvi szelekció és kombináció részletező és szimbólumképző leírómunkája során feloldódik, s előlép az eredeti keresztnév, a *Borbála*;³⁹ mindezen keresztül pedig maga a lány Szent Borbálává, a bányászok védőszentjévé alakul át. Hiszen a szimbolikussá változott alak éppen ekkor szabadítja meg a bányász Kelesse Pált a gyűlöletérzés „halálos betegsége” alól, s avatja őt a „szeresd ellenségedet” történet alanyává, a (krisztusi) szeretet cselekvő közvetítőjévé. Biri végeredményben a fiút megváltó védőszentté alakul át a szimbolikus jellemzés során. Ezért is fontos az, hogy a főszereplő álma során a pocsolyában meglátott tükörkép Biri képévé változik át, s hogy Biri ebben az álomban azt mondja, hogy „a te képed vagyok”.⁴⁰

A fordulatnak ezt a jelentésvonatkozását egy bibliai történet intertextuális felidézése is megerősíti. A tárgyalt regényben ugyanis a fordulat jelentőségének kiemelése nem áll meg ott, ahol a revolver története és a világháború néhány eseményének története a főszereplő gyötrelmes-történetének narratív ekvivalensévé válik. A *revolver* szó költői reszematizálása és cselekménnyé való kibontása a *Bibliából* jól ismert *Pál* név reszematizálását és cselekményesítését is végrehajtja. Ahogy azt már a fentiekben említettem, Kelesse Pál „Péter és Pál előtt való szombaton érkezett haza”.⁴¹ Amerikából. Már ez az összefüggés is felhívja a figyelmet a keresztnév jelentőségére. Azonban az összefüggés még inkább kiemeltté válik a későbbiekben. A főszereplő a már sokat idézett kulcsszereppel bíró fordulatjelenetben különös módon ismeri be saját vétkeit:

A legény szomorún pillogott:

– Bár szakadt vóna el a kezem, Biri. Nem gondotam, hogy így eszedbe tartod... kicsinyek vótunk akkor, és én igen ostoba vótam. Saul vótam én akkor Biri, mint a bibliába tanultuk...

Nyelt és gondolkodott, hogy hogy is volt az a Saul története?⁴²

³⁸ *Aggyisten, Biri*, 86.

³⁹ A *Biri* a *Borbála* (*Barbara*) név becézése, amely pedig a 'pogány' jelentésű *barbarus* szóból származik, s a kereszténnyé lett szent Borbála származására utal.

⁴⁰ *Aggyisten, Biri*, 46, 80.

⁴¹ *I. m.*, 32.

⁴² *I. m.*, 87.

A fordulat pontján felidéződik tehát még egy olyan történet, amely magát a fordulatot tematizálja: s ez a pálfordulás bibliai példázata. A főszereplő keresztnevén keresztül a szövegbe integrálódik a bibliai Pál története, amely sajátos módon értelmezi a regényszereplő történetét és cselekedeteit. A főszereplő története kísértetiesen hasonlít Saul történetére (vö. ApCsel 9 és 22). Pál ugyanazzal a dühvel viseltetett a másik család irányában, ahogy Saul a keresztényekkel szemben, s ugyanúgy üldözte kiskorában Birit, ahogy Saul a keresztényeket. A főszereplőnek szinte ugyanúgy káprázik a szeme, mint ahogy Saul vakul meg a damaszkuszi úton. Amikor először próbálja Kelesse Pál megszólítani Birit, akkor éppen a faluba vezető út mellett áll, s a nyári hőségben így pillantja meg a feléje közeledő lányt: „Palinak mintha a nap a szemébe süttött volna, s attól káprázna. Káprázott, pillogott”.⁴³ Saul „három napig nem látott, és nem evett és nem ivott”⁴⁴ vakságában. A főszereplő napokig „nem evett, nem ivott”,⁴⁵ s a sorsfordulatát elbeszélő jelenet is a „harmadnap” kifejezéssel kezdődik.⁴⁶ Biri a regény végére ugyanúgy avatja Kelessét, az ellenséges család gyűlölködő gyermekét Pállá, szerető emberré, ahogy Krisztus nevében is Pállá keresztelik Sault. Végül pedig a főszereplő ugyanolyan önfeláldozóvá válik mind a világháborúban, mind később odahaza, mint a bibliai Pál. A részletekbe menően kidolgozott összefüggésrendszer tehát végeredményben egyfajta narratív paralelizmust képez a főszereplő története és a bibliai Pál története között. A pálfordulás példázata Kelesse Pál sorsfordulatának és felismerésaktusának kölcsönöz elbeszélőnyelvet. S talán éppen emiatt nem véletlen az sem, hogy minden fontos esemény a faluhoz tartozó vidék *Pogányfordító* elnevezésű területén játszódik le...

A regényben tematizált Péter és Pál nap – az imént feltárt narratív paralelizmuson túl – azért is fontos, mert az előtte való napon robbant ki az első világháború (a Ferenc Ferdinánd elleni merénnyel), másnapján pedig elkezdődött az aratás. A Pál névnaphoz kötődő két esemény kulcsfontosságúvá válik a szöveg prózanyelvi metaforaképzésében. Mint ahogy arra már a fentiekben rámutattam, a főszereplőnek a háborúban tanúsított viselkedése ugyanúgy kötődik a fordulathoz, mint a pálfordulás: mind a pálfordulás, mind a világháború a főszereplőben bekövező felismerés és fordulat metaforája vagy kiterjesztése. A fordulat nyelvének kialakítása érdekében létesített ezen metaforikus összefüggésrendszerhez kötődik az aratás archetipikus szimbolikája is – sőt a regény teljes természetszimbolikája. A főszereplő az aratástól (június 30.) Szent Mihály napjáig (szeptember 29.), vagyis a gazdasági év fordulójáig tartózkodik otthon.⁴⁷ Előtte Amerikában tartózkodik, utána a világháborúban harcol. Bár ő maga igazából semmilyen gazdálkodási munkát nem végez, mégis kulcsfontosságú ez az időszak cselekvésmódjának megváltozását tekintve. Amerikában még a bosszú hajtja, a nyár után, a háborúban azonban már a szeretet és az önfeláldozás. Bár a fordulat és a felismerés pillanatszerű, mégis a nyár három hónapjára

⁴³ *I. m.*, 76.

⁴⁴ ApCsel 9,9

⁴⁵ *Aggyisten, Biri*, 88.

⁴⁶ *I. m.*, 84.

⁴⁷ Vö. *I. m.*, 82.

terjed ki az a folyamat, amely során a főszereplő fokozatosan megéri, mit kell tennie. A falu többi lakója által elvégzett szokásos nyári munka tehát értelmezhető a főszereplői cselekvésmód megváltozásának metaforájaként. Az aratáskor „indul a világ a miatyánk kenyerének learatására. [...] Mennek az élet nagy munkájára”;⁴⁸ s az éves termés e betakarítása – és annak minden archetipikus szimbolikus értelme – egyenértékűvé válik a főszereplő belátásainak, új életének kialakulásával. A mezőgazdasághoz kötődő szimbolikus diszkurzus a szubjektumban bekövetkező nehezen verbalizálható fordulatnak kölcsönöz nyelvet; az új termés körüli munka elbeszélése pedig a főszereplő cselekvésbeli újjászületésének nehézségeit segít elmesélni. Ez az újabb metaforaképzés és narratív paralelizmus kiterjed az egész regényre, s az ősz, a tél és a tavasz archetipikus szimbolikáját is rávetíti a főszereplő történetére. A főszereplő 1914 telén még a bánya mélyén dolgozik, „mintha el lett volna ásva a földbe”;⁴⁹ s fejében a gyűlölet és a bosszú terveit forgatja. Tavasszal, egy hajnali pillanatban kezdi tervezgetni haza vezető útját: „az idő hideges még, pedig már künn a kertek alján virágzik a mandulafa. Hajnal felé egy hanyatt fekten alvó megmozdul”.⁵⁰ Ez a koratavaszi és hajnali ébredés indítja el a változás útján a főszereplőt. Az 1914-es év őszét és telét végig a világháborúban kell végigküzdenie Kelesse Pálnak azért, hogy 1915-ben, az „újév hetében”⁵¹ megmenthesse Biri bátyját, s realizálja azt a cselekvésmódot, amelyet immár a szeretet és az önzetlenség irányít. A tavaszi időszakban a két fiú már úgy küzd egymás mellett, „mintha sohase haragudtak volna”.⁵² Az új évben a főszereplő tehát már mindenki számára nyilvánvalóan új emberré válik. Azt pedig mindebből sejtethetjük, miért lényeges, hogy Pál a nyár végére (szántás idejére⁵³) érkezik haza a háborúból, s akkor kerül össze Biri-vel... Az archetipikus természeti szimbolika érvényesülése egy újabb példa arra, hogyan keres a regény nyelvet a szubjektumban bekövetkező felismerés és fordulat nyelvi kibontásához, elbeszéléséhez.

Gárdonyi József kutatásai és információi szerint Gárdonyi Géza *Aggyisten, Biri* című „kisregényének” ötletét az egri otthon szomszédságában álló jobbágyház tragikus eseményei adták. A háború előtt a szomszéd ház kertjében Gárdonyi két árvaházból fogadott gyermeket látott: egy fiút és egy lányt. A fiú állandóan üldözte a lányt, azonban „a lány sohase viszonzta a fiú ütéseit”.⁵⁴ A háború évei alatt Gárdonyi ugyanezt a két gyermeket már egymás kezét fogva pillantotta meg. A különös eseménysor Gárdonyi regényének fő témájává válik. Ez a regény történetének a témája... A regény szövegének a témája azonban már más. Az író – a rá jellemző regényművészeti írásmódnak megfelelően – magának az érthetetlen fordulatnak

⁴⁸ I. m., 47.

⁴⁹ I. m., 7.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ I. m., 94.

⁵² I. m., 97.

⁵³ Vö. I. m., 100.

⁵⁴ GÁRDONYI József, *Az élő Gárdonyi*, i. m., II, 220.

mint olyannak az analízisét hajtja végre a történet nyelvi kidolgozása során. A nyelvi kibontás úgy megy végbe, hogy a gyűlölet, a hatalom és az agresszió tárgyi jelképe, a revolver helyeződik az írásmű motivikus középpontjába. A prózamű lassanként felszámolja a revolver tárgyi jelentőségét, és helyére állítja a *revolver* szó jelentésének metaforikus szövegképző potenciálját. A szótémává avatott *revolver* szó és jelentése, a 'fordulat' pedig egy olyan gyökérmetaforává válik a műben, amely a teljes szövegre kiterjeszti költői referenciateremtő energiáját. Ezt a költői referenciát – idézzük újra – Gárdonyi így tartja elérhetőnek: „ahogy más szóval mondjuk a szót és hatásos, más mondattal a mondat még hatásosabb. Leghatásosabb, ha más történettel mondjuk magát a történetet”.⁵⁵ A tárgyalt regényben a szerző a *sorsfordulat* és *önfelismerés kényszerhelyzete* számára keres más szavakat, lehetséges elbeszélőnyelveket és párhuzamos történeteket. A fordulatot tematizáló *revolver* szó szemantikai körének kitágításán keresztül összevonódik a világháborúhoz kapcsolódó diszkurzus, a bibliai pálfordulás parabolikus nyelve, illetve az évszakváltásokhoz, természeti és mezőgazdasági fordulópontokhoz kapcsolódó archetipikus szimbolikus retorika. Mindhárom elbeszélőnyelv a fordulat nyelvivé avatódik a szövegben. Így válik Gárdonyi „kisregénye” a fordulat egzisztenciális jelentőségének költői analízisévé.

⁵⁵ GÁRDONYI Géza, *Mesterkönyv*, i. m. 106.